

УДК 811.161.2'42:94(477.52)“1932/1933”
DOI 10.35433/philology.1(106).2026.237-248

МЕЖІ ДОЗВОЛЕНОЇ ПРАВДИ: МОВНІ СТРАТЕГІЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ГОЛОДОМОРУ В РЕГІОНАЛЬНИХ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИХ ТЕКСТАХ СУМЩИНИ

Л. В. Харчук*, В. Г. Сухенко**

У статті здійснено мовознавчий аналіз регіональних офіційно-ділових документів періоду Голодомору 1932–1933 років на матеріалі Сумщини. Дослідження зосереджене на виявленні мовних стратегій, за допомогою яких у протоколах партійних органів, розпорядчих листах, доповідних записках, прокурорських матеріалах та заявах "знизу" репрезентується голод і пов'язані з ним насильницькі практики. Показано, що офіційно-діловий дискурс не лише фіксує управлінські рішення, а й активно формує межі допустимого проговорення трагедії.

Виявлено переважання таких стратегій, як евфемізація, зниження оцінного тону, замовчування фактів і використання стандартних мовних кліше. Ці підходи формують зредуковану та ідеологічно контрольовану репрезентацію історичної травми. Установлено, що маскування голоду й насильства реалізується через усунення виконавця дії, абстрагування подій, евфемістичну адміністративну лексику та домінування статистичних показників. Доповідні записки репрезентують мову вимушеної правди, у якій частково знімається евфемізація, проте зберігається мовна лояльність до системи. Прокурорські матеріали формують модель контрольованого викриття, коли насильство називається прямо, але відповідальність локалізується на окремих виконавцях. Скарги й заяви "знизу" демонструють крайні межі дозволеної правди, поєднуючи детальний опис репресивних практик із мовою страху та ідеологічно прийнятними формулами. Офіційно-діловий дискурс відтворює канонічні моделі радянської мовної політики, обмежуючи можливість відкритого розуміння Голодомору як геноциду українського народу.

Зроблено висновок, що регіональні офіційно-ділові тексти утворюють цілісну систему мовних стратегій, у межах якої контролюється не саме існування трагедії, а спосіб її називання, що сприяло тривалому витісненню Голодомору з публічного мовного простору.

Ключові слова: Голодомор 1932–1933 років, офіційно-діловий дискурс, мовні стратегії, евфемізація, насильство, страх, Сумщина.

* кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови
(Національний університет "Львівська політехніка"),
lilii.v.kharchuk@lpnu.ua
ORCID: 0000-0003-0063-1956

** кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології та історії
(Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця),
viktoriya.suhenko@hneu.net
ORCID: 0000-0002-8775-6999

THE LIMITS OF PERMISSIBLE TRUTH: LINGUISTIC STRATEGIES OF REPRESENTING THE HOLODOMOR IN REGIONAL OFFICIAL TEXTS OF THE SUMY REGION

Kharchuk L. V., Sukhenko V. G.

The article presents a linguistic analysis of regional official documents from the period of the Holodomor of 1932–1933 based on materials from the Sumy region. The study focuses on identifying the linguistic strategies through which famine and related practices of violence are represented in party protocols, administrative correspondence, reports, prosecutorial materials, and grassroots complaints. It is shown that official discourse not only records administrative decisions but also actively shapes the boundaries of permissible articulation of the tragedy.

The prevalence of such strategies as euphemization, lowering the evaluative tone, silencing facts, and using standard linguistic clichés has been revealed. These approaches form a reduced and ideologically controlled representation of historical trauma. The analysis demonstrates that the masking of famine and violence is achieved through the elimination of agency, abstraction of events, euphemistic administrative vocabulary, and the dominance of statistical indicators. Reports reflect a language of forced truth in which euphemization is partially reduced, yet loyalty to the system is preserved. Prosecutorial materials construct a model of controlled exposure, where violence is named directly but responsibility is localized to individual executors. Grassroots complaints reveal the extreme limits of permissible truth, combining detailed descriptions of repressive practices with a language of fear and ideologically acceptable formulas. Official business discourse reproduces canonical models of soviet language policy, limiting the possibilities of an open understanding of the Holodomor as a genocide of the Ukrainian people.

The article concludes that regional official texts form a coherent system of linguistic strategies in which not the existence of the tragedy itself but the manner of its naming is strictly controlled, contributing to the long-term exclusion of the Holodomor from the public linguistic space.

Keywords: Holodomor of 1932–1933, official discourse, linguistic strategies, euphemization, violence, fear, Sumy region.

Постановка наукової проблеми.

Голодомор 1932–1933 років належить до найбільш трагічних подій української історії та водночас залишається складним об'єктом лінгвістичного осмислення. Значна частина сучасних досліджень зосереджена на історичних, демографічних і соціальних аспектах трагедії, тоді як мовні механізми її фіксації в офіційних документах тривалий час перебували на периферії наукової уваги. Водночас саме мова офіційно-ділового дискурсу відіграла ключову роль у формуванні публічного бачення подій, визначаючи межі того, що могло бути назване, замовчане або пояснене в дозволений спосіб.

Особливо показовим у цьому контексті є регіональний рівень документації, де загальносоюзні директиви реалізувалися через конкретні управлінські тексти: протоколи партійних органів, листування виконавчої влади, доповідні записки, заяви та матеріали

прокуратури. Саме ці тексти фіксують не лише адміністративні рішення, а й мовні стратегії маскування голоду, нормалізації насильницьких практик, а подекуди – обережні спроби назвати катастрофічний стан населення. Дослідження таких документів дає змогу простежити, що офіційна мова функціонувала не як нейтральний засіб опису, а як інструмент управління реальністю та відповідальністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика Голодомору 1932–1933 років на Сумщині посідає помітне місце в сучасній історіографії та регіональних студіях і залишається предметом активного наукового осмислення. Вагомий внесок у вивчення цієї теми становить узагальнювальна документально-історична праця "Голодомор 1932–1933 років на Сумщині" (Суми, 2006), підготовлена на основі матеріалів Державного архіву Сумської області. Корпус документів, який упорядкувала

Л. А. Покидченко охоплює протоколи партійних і радянських органів, листування, розпорядчі матеріали, звітну документацію та свідчення, що дає змогу реконструювати механізми впровадження політики хлібозаготівель і репресивних практик у регіоні. Видання має фундаментальне джерельне значення й широко використовується в подальших дослідженнях, однак його матеріали переважно залучаються в історико-фактографічному ключі, без спеціального мовознавчого аналізу [13].

Серед наукових публікацій, присвячених Голодомору на Сумщині, варто виокремити статтю В. Власенка "Голодомор 1932–1933 рр. на Сумщині (до 75-х роковин національної трагедії)", у якій на основі архівних і опублікованих джерел досліджено передумови, перебіг і наслідки терору голодом у регіоні [6]. Автор зосереджується на аналізі адміністративних рішень, діяльності владних структур та соціально-економічних чинників, що зумовили катастрофічні наслідки для місцевого населення.

Локальний вимір трагедії представлений у статті Ю. Хлур "Голод 1932–1933 років на Роменщині за свідченнями очевидців", де на основі польових матеріалів відтворено повсякденний досвід селян у період голоду [16]. Дослідниця детально описує трансформацію традиційної системи харчування, використання замінників їжі та реакції місцевої влади на масове голодування, що дає змогу поглибити соціально-антропологічний вимір проблеми.

Окремий аспект Голодомору на Сумщині розглянуто в статті О. Ігнатуші "Голодомор 1932–1933 рр. на Сумщині в системі антицерковної боротьби держави", де масовий голод інтерпретується як складник ширшої репресивної політики радянської влади, спрямованої проти релігійних інституцій [10]. Автор показує взаємозв'язок між антицерковними кампаніями, переслідуванням

духовенства та загальною стратегією терору щодо селянства.

Історико-документальні та соціальні аспекти трагедії також знайшли відображення в працях С. Дж. Віткрофта [2], Р. Дейвіса [2], А. Епплбаума [1], С. Кульчицького [3], Н. Наймарка [4], Т. Снайдера [5], у яких проаналізовано демографічні втрати, соціальні наслідки голоду та особливості його перебігу в Україні.

Водночас аналіз наявних досліджень засвідчує, що регіональні офіційно-ділові документи періоду Голодомору переважно розглядають як історичні джерела інформації, тоді як їхній мовний рівень, дискурсивні стратегії та способи репрезентації голоду й насильства залишаються недостатньо вивченими. Саме ця лакуна зумовлює актуальність пропонованого дослідження, спрямованого на мовознавчий аналіз офіційно-ділового дискурсу як інструменту формування меж допустимого проговорення трагедії на матеріалі конкретного регіону – Сумщини. Такий підхід дає змогу виявити повторювані мовні моделі, за допомогою яких трагедія редукувалася до показників, процедур і "перекручувань", а також окреслити межі допустимого проговорення голоду й насильства в межах радянського адміністративного дискурсу.

Мета дослідження. Мета статті – виявлення та аналіз мовних стратегій репрезентації Голодомору 1932–1933 років в офіційно-ділових документах Сумщини, з'ясування їхньої ролі в маскуванні, регламентації та контрольованому проговоренні соціальної катастрофи.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

1) окреслити корпус регіональних офіційно-ділових документів періоду Голодомору на Сумщині та визначити їхні жанрові особливості;

2) проаналізувати мовні засоби, за допомогою яких усувається або розмивається відповідальність за насильницькі дії;

3) виявити лексичні й синтаксичні способи маскування голоду та репресій через адміністративну й статистичну мову;

4) простежити відмінності між мовою директивних текстів і документами вимушеного інформування або скарги;

5) визначити межі допустимого називання трагедії в офіційно-діловому дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Офіційно-діловий дискурс як простір маскування та регламентації насильства. Офіційно-ділові тексти періоду Голодомору на регіональному рівні виконували не лише функцію фіксації управлінських рішень, а й формували специфічний спосіб мовного осмислення соціальної катастрофи. У протоколах партійних органів, розпорядчих листах та адміністративному листуванні голод і насильницькі практики майже ніколи не називаються прямо, натомість вони вписуються в мову планів, темпів, завдань і відповідальності. Така мова не відображає трагедію як людський досвід, а переводить її в площину організаційних показників і процедур: **"Темпи хлібозаготівлі ганебні... за 15 днів січня місяця заготовлено всього 0,9% районного плану, ... такі темпи бюро вважає за фактичне припинення хлібозаготівлі"** (ф. П-14, оп. 1, спр. 11, арк. 40–41) [17].

Характерною рисою цього дискурсу є системне усунення виконавця дії. Події, пов'язані з вилученням продовольства, примусом і репресіями, подають у формі безособових і пасивних конструкцій, у яких зникає питання суб'єкта. Формулювання на кшталт **"було припущено ряд політичних помилок"**, **"не було застосовано відповідних методів"**, **"допущено зрив"** створюють враження, що негативні явища виникають самі собою, як результат абстрактних **"недоліків"**, а не конкретних управлінських рішень: **"було**

припущено ряд політичних помилок, ... не було широко застосовано методу соціалістичного змагання, ... допущено зрив хлібозаготівель" (ф. П-14, оп. 1, спр. 11, арк. 40) [17]. У такий спосіб відповідальність за насильницькі дії розмивається, а сама система управління виводиться за межі критики.

Не менш показовим є абстрагування подій і людей. У протокольних документах і звітах практично відсутні згадки про селян як живих носіїв страждання. Їх замінюють узагальнені номінації й статистичні показники: **"виконання плану"**, **"відсотки заготівель"**, **"відставання"**, **"зрив"**, **"прорив"**. Навіть формулювання про **"фактичне припинення хлібозаготівель"** оцінюється як негативне явище, тоді як соціальний контекст – виснаження населення, нестача їжі, загроза виживанню – повністю вилучається з мовної картини: **"виконано 75,5%, 71,6%, 82,4%, ... січневе завдання – 1,5%, ... хлібозаготівля фактично припинена"** (ф. П-14, оп. 1, спр. 11, арк. 41–42) [17]. Отже, трагедія редукується до проблеми управління, а не життя і смерті.

Окрему роль у цьому процесі відіграє евфемістична адміністративна лексика. Насильницькі практики позначаються нейтральними або ідеологічно забарвленими формулами, що приховують їхній реальний зміст. Масові обшуки, вилучення майна та репресивні дії зводяться до **"методів адміністрування"**, **"організаційних заходів"**, **"партійного впливу"**. Навіть тоді, коли згадуються покарання конкретних осіб, вони подаються як внутрішньоорганізаційні санкції, а не як прояви системного насильства: **"...масова політична робота була підмінена методом голого адміністрування (масові обшуки, окремі випадки баракхольства)..."** (ф. П-14, оп. 1, спр. 11, арк. 40) [17]. Така мовна практика створює ефект легітимації: насильство постає не як злочин, а як допустимий інструмент

управління, що потребує лише "правильного застосування".

Важливим складником офіційно-ділового дискурсу є також мова наказу й примусу. Розпорядчі частини документів будуються навколо дієслів із чітким директивним значенням: "зобов'язати", "попередити", "постановляє", "вжити заходів", "притягнути до відповідальності": **"бюро постановляє: ... зобов'язати, ... попередити, ... притягнути до суворой відповідальності"** (ф. П-14, оп. 1, спр. 11, арк. 41) [17]. Така мова формує вертикаль влади, у межах якої будь-яке відхилення від планових показників трактується як політична помилка або опортунізм. У результаті текст перестає бути засобом інформування й перетворюється на інструмент прямого тиску, що дисциплінує виконавців і водночас приховує реальні наслідки ухвалених рішень.

Отже, офіційно-діловий дискурс регіональних документів періоду Голодомору функціонує як простір маскування та регламентації насильства. Через усунення виконавця дії, абстрагування подій, евфемістичні заміни й наказову лексику мова не лише приховує трагедію, а й формує нормативну рамку, у межах якої насильницькі практики сприймаються як організаційна необхідність. Саме в цій рамці визначаються межі того, що може бути назване, і того, що мусить залишитися поза мовним полем.

Мова вимушеної правди: доповідні записки та внутрішні сигнали про катастрофічний стан. На відміну від директивних і протокольних документів, у доповідних записках та внутрішньому листуванні з'являється інша мовна тональність, яку умовно можна окреслити як мову вимушеної правди. Ці тексти не призначені для публічного поширення й не мають функції мобілізації чи покарання, натомість вони фіксують критичний стан установ або територій і спрямовані на отримання негайного адміністративного реагування. Саме тому в них частково послаблюється

евфемістична оболонка, характерна для офіційно-ділового дискурсу "згори": **"...дитяча установа на сьогоднішній день майже в катастрофічному стані відносно забезпечення харчовими продуктами"** (ф. Р-6012, оп. 1, спр. 6, арк. 9) [17].

Показовим у цьому сенсі є використання лексики з виразною оцінною семантикою. Формули на кшталт "катастрофічний стан", "відсутність забезпечення", "відмова в постачанні" виходять за межі звичних нейтральних означень ("труднощі", "напружене становище") і фіксують ситуацію як загрозливу. Водночас навіть ці оцінки супроводжуються мовними запобіжниками: прислівниками та вставними словами ("майже", "відносно", "може"), що знижують категоричність висловлення й свідчать про необхідність дотримання офіційної лояльності.

Характерною рисою доповідних записок є збереження безособових конструкцій, однак їхня функція тут дещо змінюється: **"Ті занарядження, що мусили надійти ще в ІV кварталі..., до цього часу не одержані"**; **"ЦРК відмовляє забезпечувати хлібним пайком, мотивуючи відмовлення відсутністю занарядження"** (ф. Р-6012, оп. 1, спр. 6, арк. 9) [17]. Якщо в директивних текстах безособовість слугує приховуванню відповідальності, то в доповідних вона радше виконує захисну роль для автора. Формулювання типу "не одержані занарядження", "відмовляє в забезпеченні", "відсутнє борошно" дає змогу зафіксувати проблему, не називаючи конкретних винуватців. Отже, автор повідомляє про катастрофічний стан, водночас уникаючи прямого звинувачення вищих інстанцій.

Важливою відмінністю цього типу документів є поступове повернення людини в мовну картину. У текстах з'являються не лише абстрактні установи чи показники, а й конкретні групи – "вихованці", "діти", "установа",

що потребує харчів: **"Продовження такого стану... може довести вихованців до повної дезорганізації та крадіжок"** (ф. Р-6012, оп. 1, спр. 6, арк. 9 зв.) [17]. Опис наслідків нестачі продовольства виходить за межі статистики й охоплює соціальні ризики: дезорганізацію, загрозу крадіжок, порушення повсякденного життя. У такий спосіб голод постає не як адміністративна проблема, а як чинник, що безпосередньо впливає на поведінку й виживання людей.

Попри це, доповідні записки не є повністю вільними від ідеологічної рамки. Автори таких текстів змушені постійно підтверджувати свою лояльність до системи через усталені формули ввічливого звернення та прохання: **"довожу до відома"**, **"прохаю вжити відповідні заходи"**, **"у зв'язку з вищезазначеним"**.

Навіть повідомляючи про катастрофічний стан, вони не вимагають і не апелюють до відповідальності, а лише просять адміністративного втручання. Це свідчить про те, що правда в межах офіційно-ділового дискурсу можлива лише як обережний сигнал, а не як відкритий протест: **"В зв'язку з вище зазначеним прохаю негайно вжити відповідні заходи"** (ф. Р-6012, оп. 1, спр. 6, арк. 9 зв.) [17].

Отже, мова доповідних записок посідає проміжне місце між повною евфемізацією директивних текстів і відкритим називанням насильства. Вона дає змогу зафіксувати реальність голоду, але лише в межах, які не порушують ієрархії влади. Доповідна записка не скасовує мовчання, а лише тимчасово його призупиняє в межах внутрішньої комунікації. Саме тому такі документи функціують як внутрішні маркери катастрофи, що засвідчують розрив між офіційною мовою управління й реальним станом життя на місцях, не виходячи при цьому за межі дозволеної правди.

Контрольоване викриття насильства: прокурорські матеріали та межі відповідальності. Особливе місце в корпусі офіційно-ділових текстів періоду Голодомору посідають

матеріали прокурорського нагляду, зокрема інформаційні листи та звіти про порушення під час хлібозаготівель. На відміну від протоколів і розпорядчих документів, у яких насильство маскується або редукується до управлінських "помилочок", прокурорські тексти допускають пряме називання репресивних практик. Водночас ця відвертість має чітко окреслені межі й підпорядковується логіці контрольованого викриття. Показовим є інформаційний лист міського прокурора м. Суми до обласної прокуратури, у якому насильство вперше назване без евфемістичних замінів: **"бригада з м. Сум ... застосувала явно незаконних методів примушення контрактантів, членів колгоспу та осіб з куркульсько-заможної частини села виконати завдання по хлібозаготівлі. Нездатчики хліба ... підпадали арештам, побоям та іншим видам знуцання"** (ф. Р-802, оп. 1, спр. 28, арк. 5) [17]. Далі перелік насильницьких дій подається з винятковою для офіційно-ділового стилю деталізацією: **"побої, масові арешти, тримання в льохові, коморі з заборонаю приносити їсти, примушування стояти протягом довгого часу, ... тримання по декілька годин на морозі, сидіння на снігу та інші заходи, що їх в повній мірі можна характеризувати як заходи катування"** (ф. Р-802, оп. 1, спр. 28, арк. 5–6) [17]. Пряма номінація катувань різко контрастує з мовою директивних і протокольних документів. Однак уже на рівні інтерпретації ці дії не пов'язуються з політикою хлібозаготівель як такою, а кваліфікуються як відхилення від норми: **"...матеріали про грубі перекручування лінії партії під час переведення хлібозаготівлі"** (ф. Р-802, оп. 1, спр. 28, арк. 5) [17]. Ця формула виконує ключову ідеологічну функцію: насильство визнається, але подається як результат неправильного виконання рішень, а не як наслідок самої системи. Отже, мовне викриття

одночасно обмежується рамкою партійної лояльності.

Характерним є те, що в таких документах уперше з'являється детальний перелік фізичних методів примусу: побої, арешти, тримання в непридатних приміщеннях, позбавлення сну, утримання на морозі. Ці дії прямо кваліфікуються як незаконні та навіть як "заходи катування", що різко контрастує з евфемістичною мовою директивних текстів. Однак уже на рівні загального формулювання причина насильства подається не як наслідок політики хлібозаготівель, а як результат "грубих перекручувань лінії партії". Отже, мовне визнання злочину супроводжується його ідеологічним обмеженням.

Характерною рисою прокурорського дискурсу є чітка локалізація відповідальності. У текстах детально називають конкретних виконавців, кількість осіб, притягнутих до відповідальності, та строки покарання: **"Коробченка – до 5-ти років позбавлення волі, Лугового – до 4-х років, Денисенка – до 3-х років ... Станкевича ... до 3-х років позбавлення волі умовно"** (ф. Р-802, оп. 1, спр. 28, арк. 6) [17]. Через це створюється образ системи, здатної самостійно виявляти й карати порушення. Водночас поза мовною картиною залишаються ті рішення й механізми, що зумовили саму можливість масового примусу. Покарання окремих виконавців формує образ системи, що нібито самостійно виявляє й виправляє "перегини".

Окрему увагу привертає використання статистики та соціальної класифікації потерпілих: **"з пошкоджених по соціальному стану: куркулів – 2, заможних – 6, середняків – 7, членів колгоспу – 5..."** (ф. Р-802, оп. 1, спр. 28, арк. 5) [17]. Переліки на кшталт кількості куркулів, заможних, середняків і колгоспників, які зазнали репресій, створюють ілюзію об'єктивності й неупередженості, однак не

розкривають масштабу людських страждань. Навпаки, вони переводять насильство в площину обліку й порівняння, нівелюючи його гуманітарний вимір. Попри докладний опис катувань, у тексті відсутня мова співчуття або оцінка наслідків для постраждалих. У центрі уваги перебувають процесуальні дії – слідство, суд, вирок. Отже, прокурорський документ визнає насильство юридично, але не осмислює його соціально чи морально. Проте ці цифри не слугують для осмислення масштабу трагедії, а виконують іншу функцію – вони демонструють нібито відсутність вибірковості або "класової упередженості" насильства. У такий спосіб статистика не розкриває людський вимір подій, а нейтралізує їхній моральний зміст.

Показово також, що навіть за умови докладного опису катувань у тексті практично відсутня мова співчуття до постраждалих. У центрі уваги перебуває не стан жертв і не наслідки насильства для громади, а хід слідства, судовий процес і вироки. Насильство осмислюється переважно в юридичних категоріях, позбавлених гуманітарного виміру. Це ще раз підкреслює, що прокурорський дискурс визнає злочин лише настільки, наскільки це не ставить під сумнів легітимність владної системи.

Отже, прокурорські матеріали формують особливий тип офіційно-ділової мови, у якій насильство може бути назване прямо, але лише в межах контрольованого викриття. Мовна стратегія таких текстів полягає в одночасному поєднанні відвертого опису репресивних дій із перенесенням відповідальності на окремих виконавців. У результаті система постає не як джерело насильства, а як інстанція, що здатна його виправляти, визначаючи тим самим допустимі межі правди в офіційному дискурсі.

Скарга "знизу" і мова страху: межі викриття в офіційно-діловому зверненні. Заяви та скарги, адресовані вищим партійним і державним органам, становлять

особливий тип офіційно-ділового тексту періоду Голодомору. На відміну від доповідних записок, які фіксують критичний стан установ, ці документи мають на меті безпосереднє викриття зловживань на місцях та ініціювання втручання "згори". Водночас саме в цьому жанрі найчіткіше виявляються межі допустимого проговорення насильства й голоду в офіційній мові.

Характерною рисою таких звернень є поєднання надзвичайно докладного опису репресивних практик із постійним підкресленням ідеологічної лояльності авторів. Насильство називається прямо: обшуки, арешти, вилучення посівного матеріалу, побиття, вигнання з хат, позбавлення їжі. Проте ці дії системно кваліфікуються не як наслідок політики хлібозаготівель, а як "зловживання", "перекручування" або "безпідставні дії" конкретних посадових осіб. Така лексика дає змогу авторам говорити правду про події, не виходячи за межі дозволеного словника, в якому система як така не піддає сумніву: **"...робили арешти селян – садовили їх у нетоплене приміщення й держали по 3–5 суток, ... забирали й печений хліб, сухарі, ... виганяли з хат й забирали все майно..."** (ф. Р-5934, оп. 1, спр. 117, арк. 1–2) [17].

Особливо показовою є доказова насиченість скарг. Тексти містять розлогі переліки прізвищ, географічних назв, конкретних епізодів і числових показників: *"Наприклад: Рева Василь Андрійович, Халамендик Андрій Григорович, ... Карнаух Грицько, Зозуля Параска, ... у яких позабирали все майно, хоч і боргів у них не було..."* (ф. Р-5934, оп. 1, спр. 117, арк. 1–3) [17]. Ця деталізація виконує як інформативну, так і захисну функції: автори ніби заздалегідь готуються до перевірки й намагаються унеможливити звинувачення у вигадках або наклепів. У мовному плані це формує стиль майже протокольного переліку фактів, який контрастує з емоційною напругою описуваних подій.

Важливим елементом таких звернень є поява прямої мови: **"Сам голова сільради говорив: "Хіба ви сіяти думаєте весною!"**, коли ті говорили, що це посівматеріали забираєте" (ф. Р-5934, оп. 1, спр. 117, арк. 4) [17]. Цитати, унесені до тексту заяв, фіксують інтонацію примусу й зневаги, з якою здійснювалися насильницькі дії. Пряма мова тут виконує функцію мовного доказу: вона не лише передає зміст сказаного, а й демонструє асиметрію влади між виконавцями й селянами. У межах офіційно-ділового жанру це один із небагатьох способів передати досвід насильства без його евфемізації.

Окремого значення набуває пряме проговорення страху як соціального чинника. Формули на кшталт **"Селяни все знають, але мовчать, бо бояться, щоб голова сільради не розкуркулив, або тверде завдання не довіс"** (ф. Р-5934, оп. 1, спр. 117, арк. 5) [17] фіксують не лише психологічний стан людей, а й мовну ситуацію в громаді. Страх постає як причина мовчання, як умова, за якої інформація не доходить до вищих інстанцій і не набуває офіційного статусу. Отже, мова скарги водночас викриває насильство й свідчить про те, наскільки небезпечним є саме його проговорення.

Попри різку критику конкретних осіб, такі документи завершуються типовими формулами довіри до центральної влади й надії на втручання: **"Прохаємо розслідувати негайно й оздоровити Кашпурівську сільраду... виділити комісію від ЦК КП(б)У..."** (ф. Р-5934, оп. 1, спр. 117, арк. 5) [17]. Заклики **"виділити комісію"**, **"провести перевірку"**, **"оздоровити ситуацію"** підкреслюють, що єдиною легітимною інстанцією для розв'язання проблеми залишається центр. У мовному плані це означає остаточне обмеження критики: навіть найгостріше викриття завершується підтвердженням віри в правильність системи.

Отже, скарги "знизу" репрезентують крайній рівень допустимої правди в

офіційно-діловому дискурсі періоду Голодомору. Вони дають змогу назвати насильство й голод майже без евфемізмів, однак лише за умови чіткого дотримання ідеологічної рамки та перенесення відповідальності на окремих виконавців. Мова таких текстів водночас фіксує реальність і демонструє страх перед її проговоренням, засвідчуючи, що мовчання було не лише соціальною, а й мовною нормою, сформованою системою.

Висновки й перспективи дослідження. Проведений аналіз регіональних офіційно-ділових документів Сумщини періоду Голодомору 1932–1933 років дає змогу зробити такі узагальнення.

1. Офіційно-діловий дискурс не є нейтральним засобом фіксації подій, а функціонує як інструмент управління реальністю. Мовні засоби, використані в протоколах, розпорядженнях, листах і звітах, визначають межі того, що може бути назване, і того, що підлягає замовчуванню або маскуванню.

2. Маскування голоду й насильства реалізується через системне усунення виконавця дії, абстрагування подій і використання евфемістичної адміністративної лексики. Безособові конструкції, пасивні форми та заміна дій іменниками процесуального значення знімають питання відповідальності й переводять трагедію в площину організаційних "недоліків".

3. Людський вимір катастрофи в директивних і протокольних текстах майже повністю елімінується, натомість домінують показники, відсотки, темпи та завдання. У такій мовній картині голод постає не як загроза життю, а як проблема виконання плану, що свідчить про глибоку деформацію смислових акцентів.

4. Доповідні записки та внутрішні сигнали про критичний стан репрезентують мову вимушеної правди, у якій частково знімається евфемістичне покриття. Однак навіть тут проговорення катастрофи

супроводжується мовними запобіжниками й збереженням лояльності до системи, що обмежує можливість відкритого називання причин голоду.

5. Прокурорські матеріали формують модель контрольованого викриття, у межах якої насильство може бути назване прямо, але лише як наслідок "перекручувань" або "перегинів" окремих виконавців. Через локалізацію вини і юридичну мову покарання система постає як така, що не продукує насильство, а нібито виправляє його.

6. Скарги й заяви "знизу" демонструють крайні межі дозволеної правди в офіційно-діловому дискурсі. Попри детальний опис репресивних практик, ці тексти змушені використовувати ідеологічно прийнятні номінації та завершуватися апеляціями до центральної влади, що підтверджує залежність критики від мовної лояльності.

7. Страх постає і соціальним, і мовним чинником, який формує практику мовчання. Пряме проговорення страху в окремих документах засвідчує, що мовна поведінка спільноти була детермінована загрозою репресій, а офіційна мова сприяла нормалізації цього мовчання.

8. Загалом офіційно-ділові тексти періоду Голодомору на регіональному рівні утворюють єдину систему мовних стратегій, у межах якої голод і насильство не заперечуються, але жорстко контролюється спосіб їхнього називання. Саме ці стратегії визначають дискурсивні обмеження називання й водночас уможливають тривале витіснення трагедії з публічного мовного простору.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розширенням корпусу регіональних офіційно-ділових текстів періоду Голодомору та залученням матеріалів інших областей України з метою виявлення спільних і відмінних мовних стратегій репрезентації голоду й насильства. Окремого вивчення потребує порівняльний аналіз мовних

практик центральних і місцевих органів влади, що дасть змогу точніше окреслити механізми формування ідеологічно контрольованого дискурсу. Перспективним є також міждисциплінарне поєднання лінгвістичного аналізу з методами цифрової гуманітаристики, зокрема корпусними та кількісними підходами, що уможливить системне дослідження евфемістичних моделей, частотности безособових конструкцій і наказової лексики. Подальші студії можуть бути спрямовані на зіставлення офіційно-ділового дискурсу з усними свідченнями та мемуарними джерелами з метою аналізу розриву між інституційною мовою та мовою пережитого досвіду.

Подяка. Це дослідження виконано в межах грантового проекту,

підтриманого Консорціумом з дослідження та освіти про Голодомор (Holodomor Research and Education Consortium, HREC) Канадського інституту українських студій Університету Альберти (Канада) та Міністерством закордонних справ Канади в рамках проекту "Підтримка Національного музею Голодомору-геноциду в Україні", який реалізується компанією Cowater International у партнерстві з Canada Ukraine Foundation.

Проект спрямований на посилення спроможности Музею зберігати й популяризувати пам'ять про геноцид Голодомору, а також на підвищення рівня суспільного усвідомлення цієї трагедії і в Україні, і у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Applebaum A. *Red famine: Stalin's war on Ukraine*. Doubleday. 2017.
2. Davies R. W. & Wheatcroft S. G. *The years of hunger: Soviet agriculture, 1931–1933*. Palgrave Macmillan. 2004. <https://doi.org/10.1057/9780230273979>
3. Kulchytsky, S. *The famine of 1932–1933 in Ukraine: An anatomy of the Holodomor*. University of Alberta Press. 2018.
4. Naimark N. M. *Stalin's genocides*. Princeton University Press. 2010.
5. Snyder T. *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. Basic Books. 2010.
6. Власенко В. М. Голодомор 1932–1933 рр. на Сумщині (до 75-х роковин національної трагедії). *Сумський історико-архівний журнал*. 2008. № IV–V. С. 29–70. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/items/01866d42-627c-4f9e-9550-e83b6acc4911> (дата звернення: 18.01.2026).
7. Голодомор на Сумщині у спогадах очевидців : збірник матеріалів / упоряд. С. В. П'ятаченко. Книга 1. Суми : Видавництво "МакДен", 2008. 168 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Piatachenko_Serhii/Holodomor_na_Sumschyni_u_s_pohadakh_ocheydytsiv_Knyha_1/ (дата звернення: 21.01.2026).
8. Голодомор на Сумщині у спогадах очевидців: збірник матеріалів / упоряд. С. В. П'ятаченко. Книга 2. Суми : Видавництво "МакДен", 2008. 184 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Piatachenko_Serhii/Holodomor_na_Sumschyni_u_s_pohadakh_ocheydytsiv_Knyha_2/ (дата звернення: 21.01.2026).
9. З історії голодомору 1932–1933 рр. на Сумщині / упоряд. Л. А. Покидченко. Суми, 2002. 61 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008810> (дата звернення: 22.01.2026).
10. Ігнатуша О. М. Голодомор 1932–1933 рр. на Сумщині в системі антицерковної боротьби держави. *Сумська старовина*. 2003. № 11–12. С. 80–84.
11. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Сумська область. Суми: Собор, 2008. 920 с. URL: https://holodomormuseum.org.ua/wpcontent/uploads/2019/10/sumska_obl.pdf (дата звернення: 18.01.2026).
12. Опанасенко Ю. Перші свідчення про голодомор закопав на городі: Борис Ткаченко про книгу "Під чорним тавром". *Цукр*. 26.11.2022. URL:

- <https://cukr.city/people/2022/pid-chornym-tavrom/> (дата звернення: 22.01.2026).
13. Покидченко Л. Голодомор 1932–1933 років на Сумщині. Суми: Видавництво "Ярославна", 2006. 356 с. URL: https://daso.archives.gov.ua/wp-content/home/info/nashi-vydannya/09_holodomor.pdf (дата звернення: 22.01.2026).
 14. Причина смерті: українець. З історії вивчення Голодомору 1932–1933 років на Сумщині / відп. за вип. Г. М. Іванущенко. Суми: ДАСО, 2008. 39 с.
 15. Ткаченко Б. І. Під чорним тавром. Документи, факти, спогади. Історична розвідка про геноцид в Україні, і зокрема на Сумщині, в 1932–1933 роках, скріплена найвищим суддею – людською пам'яттю. 2-ге вид., доп. Суми : Мрія-1, 2008. 784 с.
 16. Хлюр Ю. Голод 1932–1933 років на Роменщині за свідченнями очевидців. *Етнічна історія народів Європи*. 2010. Вип. 31. С. 24–33. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/9210-khliur-yuliiia-holod-19321933-rokiv-na-romenshchyni-za-svidchenniamy-ochevydsiv.html> (дата звернення: 27.01.2026).
 17. Цифровий архів Голодомору. Сумська область / упоряд. Л. Покидченко. 2020. URL: <http://holodomor-era.history.org.ua/item/0000029> (дата звернення: 23.01.2026).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Applebaum, A. (2017). *Red famine: Stalin's war on Ukraine*. Doubleday. [in English].
2. Davies, R. W. & Wheatcroft, S. G. (2004). *The years of hunger: Soviet agriculture, 1931–1933*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230273979> [in English].
3. Kulchytsky, S. (2018). *The famine of 1932–1933 in Ukraine: An anatomy of the Holodomor*. University of Alberta Press. [in English].
4. Naimark, N. M. (2010). *Stalin's genocides*. Princeton University Press. [in English].
5. Snyder, T. (2010). *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. Basic Books. [in English].
6. Vlasenko, V. M. (2008). *Holodomor 1932–1933 rr. na Sumshchyni (do 75-kh rokovyn natsionalnoi trahedii)* [The Holodomor of 1932–1933 in the Sumy region (to the 75th anniversary of the national tragedy)]. *Sumskiyi istoryko-arkhivnyi zhurnal*, IV–V, Pp. 29–70. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/items/01866d42-627c-4f9e-9550-e83b6acc4911> (reference date: 18.01.2026). [in Ukrainian].
7. P'iatachenko, S. V. (Ed.). (2008). *Holodomor na Sumshchyni u spohadakh ochevydsiv: zbirnyk materialiv* [The Holodomor in the Sumy region in the testimonies of eyewitnesses: Collection of materials]. Book 1. Sumy: MakDen. 168 p. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Piatachenko_Serhii/Holodomor_na_Sumschyni_u_s_pohadakh_ochevydsiv_Knyha_1/ (reference date: 21.01.2026). [in Ukrainian].
8. P'iatachenko, S. V. (Ed.). (2008). *Holodomor na Sumshchyni u spohadakh ochevydsiv: zbirnyk materialiv* [The Holodomor in the Sumy region in the testimonies of eyewitnesses: Collection of materials]. Book 2. Sumy: MakDen. 184 p. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Piatachenko_Serhii/Holodomor_na_Sumschyni_u_s_pohadakh_ochevydsiv_Knyha_2/ (reference date: 21.01.2026). [in Ukrainian].
9. Pokydchenko, L. A. (Ed.). (2002). *Z istorii holodomoru 1932–1933 rr. na Sumshchyni* [From the history of the Holodomor of 1932–1933 in the Sumy region]. Sumy. 61 p. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008810> (reference date: 22.01.2026). [in Ukrainian].
10. Ihnatusha, O. M. (2003). *Holodomor 1932–1933 rr. na Sumshchyni v systemi antytserkovnoi borotby derzhavy* [The Holodomor of 1932–1933 in the Sumy region

- in the system of the state's anti-church struggle]. *Sumska starovyna*, 11–12, Pp. 80–84. [in Ukrainian].
11. Natsionalna knyha pamiati zhertv Holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini. Sumska oblast. [National book of memory of the victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine. Sumy region]. (2008). Sumy: Sobor. 920 p. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/> (reference date: 18.01.2026). [in Ukrainian].
 12. Opanasenko, Yu. (2022). *Pershi svidchennia pro holodomor zakopav na horodi: Borys Tkachenko pro knyhu "Pid chornym tavrom"* [The first testimonies about the Holodomor were buried in the garden: Borys Tkachenko about the book "Under the black mark"]. *Tsukr*, 26.11.2022. URL: <https://cukr.city/people/2022/pid-chornym-tavrom/> (reference date: 22.01.2026). [in Ukrainian].
 13. Pokydchenko, L. (2006). *Holodomor 1932–1933 rokiv na Sumshchyni* [The Holodomor of 1932–1933 in the Sumy region]. Sumy: Yaroslavna. 356 p. URL: https://daso.archives.gov.ua/wp-content/home/info/nashi-vydannya/09_holodomor.pdf (reference date: 22.01.2026). [in Ukrainian].
 14. Ivaniushchenko, H. M. (Ed.). (2008). *Prychyna smerti: ukrainets. Z istorii vyvchennia Holodomoru 1932–1933 rokiv na Sumshchyni* [Cause of death: Ukrainian. From the history of studying the Holodomor of 1932–1933 in the Sumy region]. Sumy: DASO. 39 p. [in Ukrainian].
 15. Tkachenko, B. I. (2008). Under the Black Brand. Documents, Facts, Memories. Historical Investigation of the Genocide in Ukraine, and in Sumy Region in Particular, in 1932–1933, Sealed by the Highest Judge – Human Memory. 2nd edition, amended. Sumy: Mriia-1 [in Ukrainian].
 16. Khliur, Yu. (2010). *Holod 1932–1933 rokiv na Romenshchyni za svidchenniamy ochevydtsiv* [The famine of 1932–1933 in the Romny region according to eyewitness testimonies]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 31, 24–33. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/9210-khliur-yuliia-holod-19321933-rokiv-na-romenshchyni-za-svidchenniamy-ochevydtsiv.html> (reference date: 27.01.2026). [in Ukrainian].
 17. Pokydchenko, L. (Ed.). (2020). *Tsyfrovyi arkhiv Holodomoru. Sumska oblast* [Digital archive of the Holodomor. Sumy region]. URL: <http://holodomor-era.history.org.ua/item/0000029> (reference date: 23.01.2026). [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 04.02.2026

Дата прийняття статті: 18.02.2026

Опубліковано: 27.02.2026